

MEEDIAS KAJASTUV EESTLASTE KOLLEKTIIVNE MINA-PILT 1991. JA 2001. AASTAL

Raili NUGIN

Tallinna Pedagoogikaulikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Estonia pst 7, 10143 Tallinn, Eesti; raili@iiss.ee

Artiklis vaadeldakse identiteedi loomise vorme 1991. aasta Päevalehe ja 2001. aasta Eesti Päevalehe aastakäike analüüsid. Autor jõuab järeldusele, et rahvusliku identiteedi loomise vormid on meedias kümne iseseisvusaasta jooksul märkimisväärselt muutunud. Kui 1991. aastal valitses ühtne identiteet, mida kandsid kannatuserohke minevik ja vaenlase kuju loomine, siis 2001. aastal on jälgitav pluralistlik meie-kujutus, mille ühiseks nimetajaks oli enamasti eestlaste edukus. 1991. aastal olid ühiskonna kollektiivsed väärtushinnangud selge taasiseseisvumise eesmärgiga ning neil oli peamiselt poliitiline iseloom (aated, isamaalisus, demokraatia), 2001. aasta stabiilsema ühiskonna kollektiivne identiteet väärtustas individualistlikku iseloomu (tarbimine, edukus). Rahvuslik ja eestlust väärtustav identiteet on püsinud tugev kogu kümne aasta jooksul, teisenenud on aga rahvusluse sisu.

SISSEJUHATUS

Eesti ühiskond on 20. sajandi viimase kümnendiga läbi teinud suuri muutusi. Teisenenud on Eesti riigi staatus, poliitiline kord, ühiskonna heaolutase, rahvusvaheline positsioon ning palju muudki. Kuidas on aga ajaloo keerdkäikudes muutunud eestlased ise? Kuivõrd on esimene taasiseseisvuskümnend suutnud inimeste väärtushinnanguid ning mina-pilti ümber kujundada?

Käesolevas artiklis püüangi vaadelda eestlaste identiteedi kajastumist Eesti meedias 1991. aastal ning selle teisenemist aastaks 2001. Artikkel toetub Päevalehe ja ajalehe järglase, Eesti Päevalehe aastakäikudele nimetatud aastatest. Välja on valitud artiklid, kus ühel või teisel viisil ilmneb kollektiivne identiteet. Kuivõrd võib täheldada esiletõdavat väärtuste ja motiivide selget kordumist artiklite kaupa terve aasta ulatuses, ei ole lähemalt analüüsitud kirjatükkide arv kuigi suur – 60 artiklit 1991. aastast ja 70 artiklit 2001. aastast.

Mind huvitab eelkõige, milliste väärtuste kaudu end identifitseeriti 1991. aastal ning kuidas need väärtushinnangud on transformeerunud kümne aasta jooksul. Vaatluse all on järgmised küsimused – millele toetus ning millise iseloomuga on

ajalehtedes kajastuv kollektiivne identiteet? Kui ühtselt peegeldatakse seda identiteeti meedias ning millised on kollektiivi ühised eesmärgid? Millisena näeb eestlast meedia pilk?

TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Rahvuslik identiteet

Kollektiivse identiteedi peamiseks kandjaks on Eesti näite puhul kahtlemata rahvuslik identiteet. Olen lähtunud peamiselt E. Gellneri ja tema pooldajate rahvusluse käsitlusest, mille kohaselt rahvusteadvus ning selle tõusud ja mõõnad on produtseeritavad ja konstrueeritavad, sealhulgas ka meedia kaudu.¹ Kuigi eestlased on selgelt määratletav rahvus oma keele ja ajaloolise territooriumiga, on nende rahvustunne ja sellega seonduvad väärtushinnangud kindlasti ühiskonna eliidi ja meedia poolt taastoodetava identiteedi vili.

Rahvuslik identiteet sai erakordselt suure kandepinna postkommunistlikes siirdeühiskondades. Ajaloolase E. Hobsbawmi väitel on rahvuslus postsovetlikus ühiskonnas vahend, mis aitab teatud grupil defineerida end süütute kannatajate kogukonnana, võimaldades samal ajal piiritleda süüdlasi, kes on nn meie muserdused põhjustanud.²

A. Bonnet' väitel on siirdeühiskondades tekkinud tugev rahvustunne pikaajalise ja sihikindla bolševike projekti tulem – nõukogude ühiskonnas propageeriti järjekindlalt sovetlikku kollektiivset identiteeti, mistõttu nõukogude poliitika viljana tekkis tugev kollektiivne identiteet, mis transformeerus rahvusluseks (või siis mõnede ühiskondade puhul, kuhu see imporditi, tekkis tugev rahvuslik identiteet sovetliku identiteedi vastureaktsioonina). Bonnet' hinnangul on nõukogude inimese identiteedi loomine iseenesest juba etniline projekt.³

Seega on 1991. aastal kajastatud identiteet ning selle produtseerimine selgelt poliitilise iseloomuga, eesmärk on luua etnilisele kogukonnale homogeensed poliitilised sihid. Et stardipunktiks oli kõlavate loosungitega ja selgepiiriliste väärtushinnangutega nõukogude ühiskond, on mõistetav, miks 1991. aasta meiepilt on homogeenne ja paljuski must-valgel skaalal opereeriv. 2001. aastal asenduvad ühiskonna segmenteerumisel ning homogeensete eesmärkide kadumisel rahvusliku identiteedi poliitilised väärtused individualistlikuma iseloomuga väärtustega, näiteks edukusega.

Periodiseerimine

Eesti juhtivate sotsiaalteadlaste periodiseeringu kohaselt valitses 1987.–1990. aastani meedia kõnepruugis mütoloogiline faas (poliitiline diskursus oli rituaalse iseloomuga, ratsionaalset argumenteerimist asendas väärtusmõistete ja loosungite

¹ Gellner, E. Nations and Nationalism. Oxford, 1983.

² Hobsbawm, E. Nations and Nationalism since 1780. Cambridge, 1992, 174.

³ Bonnet, A. Communists like us. – Ethnicities, 2002, 2, 458.

kordamine). Alates 1990. aastast asendusid mütoloogilise tähendusega sugestiivsed sümbolid järk-järgult poliitiliste ideoloogiate võtmesõnadega, saabus ideoloogiline faas. 2001. aasta meedia kõnepruuk kuulus ratsionaal-kriitilisse faasi. Ideoloogilised ja kõlavad loosungid olid enamasti kadunud ning asendunud pragmaatiliste aruteludega.⁴

Seesuguseid siirdeühiskonna meedia periodiseerimisi võib leida ka teiste postkommunistlike riikide sotsioloogidelt. Ungari uurija A. Bozóki lahterdab ülemineku-aastad Ungari eliidi retoorikas järgmiselt:

- 1) 1985–1990 – kõnepruuk keskendus peamiselt olemasoleva riigi ümberdefineerimisele ja delegitimeerimisele;
- 2) 1990–1994 – keskustelud keerlesid peamiselt ajaloolise mälu ning tuleviku-mõtiskluste ümber; toimus võtmemõistete (nt demokraatia) adapteerumine ühiskonda;
- 3) 1994– ... – toimub üleminek pragmaatilisele diskursusele.⁵

Mõistagi on igasugused periodiseerimised ning lahterdamised mõnevõrra meelevaldsed. Minu hinnangul jääb Eesti 1991. aasta meedia-diskursus nii ühe kui ka teise periodiseeringu järgi esimese kahe faasi vahele. Keeruline oleks tõmmata mütoloogilise ning ideoloogilise faasi piiri veel 1991. aastal, sest kasutatav retoorika kipub ikka omistama ideoloogilistele mõistetele 'demokraatia' ja 'turumajandus' mütoloogilist varjundit. Ka teise periodiseeringu piir kehtib Eesti meedias vaid tinglikult. Ajaloolisele mälule apelleerivaid ning tulevikku vaatavaid artikleid on enneolematult palju, kuid tegeldakse aktiivselt ka olemasoleva riigi delegitimeerimise küsimustega (siiski tuleks silmas pidada asjaolu, et Ungari saavutas rippumatuse sovetlikust süsteemist Berliini müüri langemisega, seega varem kui Eesti).

Mõlema periodiseeringu kohaselt kuulub 2001. aasta juba pragmaatilisse ratsionaal-kriitilisse faasi. Kindlasti saab ka selles osas vaieldavaid aspekte välja tuua, kui võrd nimetatud perioodist võib leida mõningaid ühiskondlikke müüte, samuti ideoloogilist diskursust, ent neid ei saa valdavaks lugeda.

Kuigi periodiseerimisi ei ole võimalik võtta täht-tähelt, näitavad nad ometi kätte üldised meedia-diskursuse arengu piirjooned.

PÄEVALEHT 1991. AASTAL JA EESTI PÄEVALEHT 2001. AASTAL NING POLIITILINE TAUST

Kui usaldusväärseks võib pidada Päevalehte ja tema järglast Eesti Päevalehte sellise uurimuse allikana? Kuigi meedia otsese mõju interpreteerimiseks puuduvad ühesed meetodid ja valemid, on ajakirjanduse roll sotsiaalse reaalsuse konstrueerimises ja kujundamises üldtuntud. Ajakirjandus kajastab ühelt poolt ühiskonnas

⁴ Vihalemm, P., Tallo, I., Lauristin, M. Development of political culture in Estonia. – Rmt: Return to the Western World. Toim M. Lauristin, P. Vihalemm. Tartu, 1997, 199.

⁵ Bozóki, A. Rhetoric of action: the language of the regime change in Hungary. – Rmt: Intellectuals and Politics. Toim A. Bozóki. Budapest, 1999, 274.

valitsevaid väärtushinnanguid, kuid teiselt poolt aitab nende produtseerimisele kaasa, kujundades oma arvamuskirjeldustega lugeja hinnanguid ja arvamusi. Nii Päevalehe kui ka Eesti Päevalehe arvamuskirjeldusel on regulaarselt avaldanud artikleid ühiskonna juhtfiguurid, kultuuritegelased ning poliitikud, sõnaga, arvamusi-
liidrid. Seetõttu on need lehed tänuväärseks allikaks järeltuleva tegemisel minapildi kohta.

Ometi on siinsel probleemiasetusel mitmeid kitsaskohti. Peamine neist on kahe aastakäigu võrreldavus lähtuvalt vaadeldavate väljaannete kohast Eesti meedia-
maastikul 1991. ja 2001. aastal.

Meedia rolli 1990ndate alguses on raske ülehinnata. 1980ndate lõpu ja 90ndate
alguse iseseisvumisprotsessis oli just meedia peamiseks tandemiks, mille kaudu
organiseeriti poliitilist opositsiooni.⁶ Paljuski tänu ajakirjandusele oli 1990. aasta
jaanuariks iseseisva riigi vajaduses veendunud 90% eestlastest.⁷ 1989. aasta aprill-
is oli eestlaste seas iseseisvuse toetajate arv vaid 56%.⁸ 1990. aastal luges iga
keskmine eestlane regulaarselt 12 ajalehte ja ajakirja.⁹ 2001. aastal luges 79%
eestlastest regulaarselt vähemalt ühte päevalehte.¹⁰

1991. aastal oli Päevalehe tiraaž 92 000 eksemplari ning kuigi puuduvad täp-
sed andmed lugejaskonna kohta, võib eeldada, et ühte numbrit luges kaks kuni
neli inimest. Eesti Päevalehe tiraaž 2001. aastal oli enam kui poole väiksem,
38 000–42 000 (siis oli leht kättesaadaval ka internetis).¹¹ Sel aastal luges Eesti
Päevalehte 181 666 inimest.¹²

Kui 1991. aasta lugejaskond oli suhteliselt homogeenne, siis järgnevate aastate
jooksul toimus kiire auditooriumi segmenteerumine.¹³ Eesti Päevaleht peegeldas
vaid ühiskonna tingliku osa väärtushinnanguid ja identiteeti. Ometi on kajastatav
oluline just seetõttu, et tõenäoliselt suunab see osa ühiskondlikke protsesse Eestis.

Selle väite illustreerimiseks tuleks heita pilk Eesti Päevalehe sihtgrupile 2001.
aastal. Selleks on peamiselt Tallinnas, aga ka Lääne-Eestis, Lääne-Virumaal,
Raplamaal ning Harjumaal elav kindla sissetulekuga eestlane.¹⁴ Kuigi tallinlaste
ja sageli Tallinnas töötavate põhjaeestlaste väärtushinnangud ja identiteet tõenäo-
liselt erinevad mõneti teiste linnade ja maapiirkondade elanike omast, võib väita,
et juhtfiguurid nii poliitikas kui ka äris toimetavad just pealinnas ning nende

⁶ Vihalemm, P., Lauk, E., Lauristin, M. Estonian media in the process of change. – Rmt: Return to the Western World. Toim M. Lauristin, P. Vihalemm. Tartu, 1997, 227.

⁷ Kirch, M. Mass media and integration of the Russian population. – Rmt.: The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends. Toim A. Kirch. Tallinn, 1997, 95.

⁸ Saar, A. Inter-ethnic relations in Estonia. – Monthly Survey of Estonian and Soviet Politics, 1990, 11–15.

⁹ Lauristin, M., Vihalemm, P. The transformation of Estonian society and media: 1987–2001. – Rmt: Baltic Media in Transition. Toim P. Vihalemm. Tartu, 2002, 26.

¹⁰ Baltic Media Book 2001. Tallinn; Riga; Vilnius, 2001, 30.

¹¹ Appendix 3. Statistical data of the media in Baltics. – Rmt: Baltic Media in Transition. Toim P. Vihalemm. Tartu, 2002, 286–287.

¹² Eesti Päevalehe turundusosakonna andmed, mis põhinevad uuringufirma Saar Poll uuringul.

¹³ Vihalemm, P., Lauk, E., Lauristin, M. Estonian media in the process of change, 237.

¹⁴ Eesti Päevalehe turundusosakonna andmed.

kantud väärtushinnangutest sõltub suuresti, kuhu ühiskond liigub või kuhu oma ressursse paigutab. Seetõttu võib eeldada, et Eesti Päevalehes kajastatud on laiem mõju kogu ühiskonnale.

Nii näiteks näitas Turu-Uuringute ASi uuring 1999. aasta kohta, et eestlased nimetasid oma arvamusiidritena just neid ühiskonnategelasi, kelle nimi esines kõige sagedamini juhtivates päevalehtedes (Postimees ja Eesti Päevaleht). Arvamusiidriteks peeti ka neid kuulsusi, kelle puhul kajastas ajaleht vaid nende tegevust, mitte niivõrd arvamusi (nt Erki Nool).¹⁵

1991. aasta poliitikas oli esiplaanil institutsionaliseeritud võitlus iseseisvuse eest ja selle saavutamine. Artiklites peegelduvad väärtushinnangud ja kollektiivne identiteet olid ühtsed. Valitses tugev rahvustunne ja homogeenised poliitilised eesmärgid. “Meie” oli valdavalt positiivne suurus, mille peamine tunnus oli ühine keel, kultuur ning kannatusi täis minevik.

Ajalehes toimus agar identiteedi loomine – artiklid eestlusest, rahva kannatustest, demokraatia olemusest, tulevikunägemustest. Isegi korralduslikest küsimustest majanduse vallas räägiti eesti rahvuse psühholoogiliste omaduste kaudu (jonn ja trots näiteks).

2001. aasta poliitilisest taustast rääkides tuleb mainida, et valitsuse populaarsus oli sel ajal rekordiliselt väike, vaid 28% küsitletutest toetas valitsust.¹⁶ Rahvas oli võõrandunud võimust ja poliitikast üldse ning ühtsete poliitiliste eesmärkide kadumisest tingituna pluraliseerusid väärtushinnangud. Aprillis ilmus sotsiaalteadlaste memorandum kahest Eestist, lõhestatud kodumaast.

Eesti Päevalehes peegelduv meie-kujutus oli kohati negatiivne, esines autorite soovi distantseeruda kollektiivsest “meiest” (eriti mitmes tarbijäühiskonda kirjeldavas kirjatükis). Siiski tuli ette ka positiivset meie-tunnetust, mida kandsid edukus, edasipüüdlikkus ja tarbimiskultuur.

2001. aastal hakati identiteeti kinnistama, teiselt poolt see segmenteerus. Ilmus küll artikleid (neid oli varasest vähem) eestlaste omadusist, kuid kirjutiste iseloom ei olnud sageli identiteeti loov, vaid pigem analüüsiv, kõrvaltvaatav. Rahvuslik identiteet oli siiski kümne aasta jooksul hästi säilinud, kuid see oli teise iseloomuga – kui 1991. aastal olid eestlased pigem kannatajad, siis 2001. aastal olid nad pigem võitjad (spordis – Lahti MMi võit, kultuuris – eestlaste võit Eurovisiooni lauluvõistlusel, majanduses – edukus teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes).

ARTIKLITE ANALÜÜS

Pidades silmas ajalehe kahe aastakäigu pisut erinevat mõjupositsiooni ühiskonnas ning lisades sellele veel 2001. aasta vähese ajalise distantsi tõttu esineda võiva subjektiivsusohu, olen võtnud käesoleva uuringu aluseks identiteedi loo-

¹⁵ Kook, U. Arvamusiidrite representatsioon Eesti Päevalehes ja Postimehes. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonnas. Tartu, 2000, 43.

¹⁶ Lauristin, M., Vihalemm, P. The transformation of Estonian society and media, 44.

mise kategooriad, mis on konstrueeritud 1991. aasta ajalehe põhjal. Analüüsitud on nende muutumist kümne aasta jooksul. 2001. aasta identiteedi mina-pildid, millel polnud 1991. aastal kandepinda, on siinkohal välja jäetud (nt feminismiga seonduv). Kategooriateks on ajatelg (minevik ja tulevik), kultuur ja keel, polariiseerumine ning positsioneerimine ehk eestlaste võrdlus teistega.

Minevik ja tulevik

Ajatelg on oluline vahend, millele identiteedi konstrueerimine toetub. 1991. aastal olid identiteediotsingud suunatud peamiselt minevikku. K. Kortsu empiiriline analüüs näitab, et kogu Eesti juhtivas meedias toodeti 1991. aastal minevikku suunatud identiteeti 39% artiklitest. See on minevikku suunatud identiteedi kõrgeim osakaal ühiskonna siirdeaastate vältel.¹⁷

Eestlaste minevikku kujutati 1991. aasta Päevalehes märterlikuna.

“Igatüks ilmselt ei mõista, et kui tahame rahvusena säilida, on just sellest pisikesest maalapist küünte ja hammastega kinni hoidmine meie ainuke lootus. Siin on ju kogu meie ligi kümne tuhande aasta vanune ajalugu, meie valud ja vaevad, äng ja kannatus. /.../ Ja tõepoolest, miks mitte impeeriumi ideoloogidele meelde tuletada sedagi ajaloolist tõsiasi, et alad, mida nad (ilmselt teadmatuses) põliseks Venemaaks peavad, olid kunagi soomeugri rahvaste ürgkodu.”¹⁸

Klišeed eesti rahva 700-aastasest orjapõlvest olid artiklites sagedased ja need kandsid endas samal ajal heroilist tooni, millega anti mõista kannatava rahva enneolematust võimsusest. Nõukogude aega kujutati halva unenäona ja selgesti negatiivselt. Intervjuudes tundusid kohustuslikena viited nõukogude ajastu kannatustele (kas siis eneste või lähedaste repressioonide küüditamise teel või lihtsalt koolitunnis pragamine).

2001. aastaks oli olukord kardinaalselt muutunud. Vihjed minevikule olid harvad, veel harvem püüti minevikku meie-tunnetuse tugevdamisel kasutada. Intervjuueritava küüditamiskogemusi käsitleti pigem individuaalsete kui kollektiivsetena. Hoopis transformeerunud oli vaade nõukogude ajale. Seda käsitleti kui kultuurinähtust, mille kohta korraldati näitusi ja jutukonkurse, lastele publitseeriti raamat Leninist. Ilmusid seda laadi pealkirjadega artiklid nagu “See Vene aeg oli ikka üks ilus aeg!”, kus ülistati sabasid kui suhtlemistandreid ja nii edasi.¹⁹ Sovietiaja nostalgia levis sedavõrd, et hakkas kostma vastuhääli. Nii näiteks ilmus artikkel, kus tõestati innukalt, et sotsialistliku majanduse efektiivsus on sulaselge müüt, nõukogude tööstus tootis praaki ja võltsis statistikat – tõed, mida justkui tõestama ei peakski.²⁰ Kannatuste kohustusliku mainimise asemele olid tulnud

¹⁷ Korts, K. Rahvusliku identiteedi erinevate vormide konstrueerimine Eesti ajakirjanduses 1987–1996. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonnas. Tartu, 1999, 41.

¹⁸ Mandel, M. Puhas süda või oma riik. – Päevaleht, 1991, 9. märts.

¹⁹ Pajula, M. See Vene aeg oli ikka üks ilus aeg! – Eesti Päevaleht, 2001, 24. jaan.

²⁰ Tombak, T. Jõukas nõukogude aeg kui müüt. – Eesti Päevaleht, 2001, 15. märts.

sagedased viitamised nõukogude aja naljakale absurdsusele, tihti toodi esile selle aja positiivseid külgi. Näiteks kirjutati inimestest, kes olid säilitanud nõukogude aja asutuste traditsiooni korraldada sportmängudega telklaagreid. Ja ei mingit häbenemise varjundit, kui asjaosalised tunnistasid, et saatsid igal aastal laagri avamispäeval tervitustelegrammi kommunistliku partei juhile Brežnevile. Asjaolu, et laager sai alguse Komi ANSV-st, kuhu ülikooli lõpetanud vennad lasid end suunata, sest nende isa oli sinna küüditatud, on kajastatud vaid faktina, emotsioone ei õhutata.²¹

Ometi polnud nõukogude aja kujutamine üheselt positiivne. Konkreetsete süüdlaste otsimine sai selgemad piirid (küüditajate tegevust asus uurima kaitsepolitsei, hakkasid toimuma esimesed küüditajate kohtuprotsessid), poliitikute hulgas käis diskussioon kommunismi kuritegelikuks kuulutamise üle.

Tulevikku kujutati 1991. aastal enamasti idealiseerituna, kui jutt käis näiteks riigikorrast või majandusest. Seda mõistagi enne 20. augustit ilmunud artiklites, ja vaid tingimusel, et saavutatakse iseseisev riik ja turumajandus. Sageli kasutati sõnu 'demokraatia' ja 'turumajandus' pigem loosungitena kui sisulist argumentatsiooni kandvas tähenduses. Kuigi puudusid ühesed ja selged arusaamad tulevases poliitilisest ja majanduslikust korrast, viidati sageli lääne ühiskonnakorrale ja selle õitsengule. Tulevikku nähti üheselt teekonnana läände, sealjuures kujutati kõiki lääneriike ühtsete ja õitsvatena. Mõningane hirm tuleviku ees oli siiski kultuuriinimestel, kes olid sotsialistlike subsiidiumide kadumise tõttu kaotanud pinna jalge alt.

2001. aastaks oli tulevikku suunatud naiivne optimism kadunud. See ei olnud küll täielikult asendunud pessimismiga (kuigi ka seda esines märkimisväärselt), ometi oli suhtumine tulevikku pragmaatilisem. Liikumissuund oli sellegi poolest peaaegu üheselt määratletud – Euroopa Liit ja NATO. Nende allianssidega liitumisele alternatiive ei nähtud.

Kultuur ja keel

Kultuur oli 1991. aastal eestlaste rahvusidentiteedi peamisi alustalasid. Kultuuriinimesed töid eestlastele vabaduse.

"[Laulva revolutsiooni – R. Nugin] alus tuli intelligentsilt, kes hoolimata aastatepikkusest virelemisest ja isegi tegelikust ohust oma isiklikule heaolule, oli terahaaval kogunud teadmisi ja dokumente, mida nüüd sai kasutada. Muudest intelligentsi teenetest, nagu rahvuskultuuri hoidmisest või rahvusvaheliselt tunnustatud kultuuri ja teadustaseme saavutamisest piiratud võimaluste juures, ei tarvitse vist rääkida."²²

Kultuurifenomen 1991. ja 2001. aastal on kaks erinevat nähtust. Kultuurina mõisteti 1991. aastal eelkõige rahvuskultuuri, kusjuures see oli laiem kui ainult kitsas folkloor. Ka kaasaegse kultuuri puhul peeti oluliseks seda, kui võrd tegele-

²¹ Poll, E. Telgiga metsa alla. – Eesti Päevaleht, 2001, 14. juuli.

²² Hunt, J. Revolutsioon sööb oma lapsed. – Päevaleht, 1991, 6. aug.

vad sellega eesti rahvusest inimesed, ning peaaegu alati märkisid kultuurist kõnelejad, et olid nõukogude ajal ametliku kultuuripoliitikaga veidigi opositsioonis. Seega vastandati rahvuskultuur nõukogude kultuurile, olgugi et nii mõnelgi korral viidati 1991. aastal valitsenud rahapuudust kirudes nõukogude aja “viljastavatele tingimustele”, s.t selleaegsele rahaküllusele kultuuri vallas. Sellegi poolest ümbritses kultuuri märterluse loor.

Nii uhkeldasid näiteks Eesti Kontserdi inimesed, et võltsisid kontsertide arundeid, suurendades Nõukogude autorite osakaalu ja vähendades lääne autorite oma, ning lisasid ise, et sisuliselt oli muidugi võlts ja vale panna näiteks stiilsele Chopini kavale Nõukogude autor juurde.²³ See oli selge vahetegemine heliloojate päritolus – nii nõukogude propagandamasina kui ka eestlaste poolt. Oluliseks muutus helilooja, esitaja, kunstniku, kirjaniku või kultuuritegelase rahvus, tema opositsioonilisus kunagise režiimiga, ent tema töö sisuline külg jäi kohati sekundaarseks.

2001. aastal oli kultuuri mõiste rahvuskultuuri omast distantseerunud. Siiski peab nentima, et rahvust toodi esile, kui mängu tuli edukuse kategooria. Pärast Eesti võitu Eurovisiooni lauluvõistlusel hakati rääkima Eesti levimuusika riikliku toetamise vajadusest, kuna muusika kaudu viiakse Eesti maailma.²⁴ Eesti kultuurile (aga ka paljudele teistele elualadele) omistati missioon viia Eesti maailma-kaardile. Enam polnud eestlaste toodetav kultuur oluline alustala, millest sõltub meie püsijäämine, vaid vahend, millega Eestit maailma viia.

Muus osas hoiduti vihjetest kultuurilooja rahvusele. Kultuur oli pigem ühiskonna refleksioon, eskapismi vorm, võimalus põgeneda reaalsusest. Kultuur oli tihedalt seotud tarbimisega – pubisid, restorane, tantsukeskusi ja reise tutvustavad kultuuriartiklid õhutasid lehelugejat eelkõige tarbima.

Rahvuskultuuri kandja ja keskse osana on läbi aegade säilinud keel. Keeleoskus määrab ka väärtushinnangud. Järeldusi väärtushinnangute kohta kiputakse tegema eelkõige just siinse venekeelse elanikkonna puhul. Nii näiteks leidis aja-kirjanik 1991. aastal keeltekooli õpilasimekirju sirvides, et venelaste huvi eesti keele suhtes on leigem, kui peaks olema, ja võrdles seda täiesti kontekstiväliselt eestlaste huviga teiste keelte vastu samas keeltekoolis. Viivitamatult kiirustas ta selle põhjal järeldusi tegema ka muulaste lojaalsuse ja eesti kultuuri austamise osas.²⁵ Seesuguseid artikleid, kus kiidetakse või laidetakse venelasi nende keeleoskuse või oskamatusse tõttu, ilmus 1991. aastal ohtralt.

2001. aastal pole pilt väga erinev.

“... enne, kui kõlab süüdistus “venelaste” /.../ diskrimineerimise pärast, tahan rõhutada, et tänu tsaariajal Peterburis eesti kogukonnas sündinud vanaemale, rääkisin aktsendivaba vene keelt juba neljandas klassis ning vene keele ja kirjanduse õppimine Tartu Ülikoolis vabastas mind lõplikult rahvuslikust paranousiast.”²⁶

²³ Koppel, A. Pool sajandit entusiasmi. – Päevaleht, 1991, 16. veebr.

²⁴ Levimuusika vajab riigi tuge. Juhtkiri. – Eesti Päevaleht, 2001, 14. mai.

²⁵ Vare, T. Riigikeelt ei soovita õppida. – Päevaleht, 1991, 21. sept.

²⁶ Hõbemägi, P. Uued ilusad venelannad. – Eesti Päevaleht, 2001, 13. märts.

Seega, ka eestlaste endi suhtumise üle vene rahvusesse kiputakse otsustama keeleoskuse järgi. Vene keele oskus ning kirjanduse tundmine peaks automaatselt tõrjuma süüdistused vene rahvuse diskrimineerimises. Arusaam, et keeletundmine sõltub suhtumisest rahvusesse, on sügavalt juurdunud.

Eestlastele on enesestmõistetav, et rahvus ja kultuur toetuvad keelele – keelele, mis neid selgelt kõigist teistest rahvustest eristab. Eestlastel on raske mõista inglise keelt kõnelevaid, kuid end inglastest erinevaks pidavaid iirlasi, usu põhjal end eristavaid bosnialasi ja serblasi või ajalooliste piiride tõttu end erinevaks rahvuseks pidavaid, kuid sama keelt kõnelevaid makedoonlasi ja bulgaarlasi.

Polariseerumine

1991. aasta ühiskond oli polariseeritud: selgelt esines meie ja nende vastandamine ehk vaenlase kuju loomine. Enamasti oli vaenlaseks siiski nõukogude kord, kitsamas mõistes peeti silmas venelasi:

“Igal rahval on oma kultuur. Häda on selles, et *homo soveticused*, kes kõige vingemalt meie ja teiste demokraatlikule arenguteele vastu tegutsevad, on kasvanud ja elavad praegugi nõ. väljaspool kultuuri. Oma rahvuskultuuriga pole neil olnud või ei ole enam sidet, Eesti kultuuriga pole neil olnud ega ole veel sidet. Nad ei oskagi seda aluseks pidada. Elades kultuuri-seosteta, ei saa nad aru, mis on kohane ja kohatu, sobiv ja sobimatu, ilus ja inetu. Muidugi on neil paha olla, sest hinges on tühjus. Lastel on veel halvem. Teame, et sedalaadi ängistus võib üle kasvada apaatiaks või agressiivsuseks. Tuleks nähtavasti aidata neil inimestel endas selgusele jõuda, kas raevutseda enesehävitamise hinnaga edasi, sõita kodumaale oma kultuuri- ja ühiskonnaseostesse, koduste keskele, või asuda konstruktiivselt uues Eestis uut kodu rajama. Milline võiks olla neljas tee? Alistada eestlased oma isamaal, rajada uued orjalaagrid ka oma teisitõtlejate hävitamiseks.”²⁷

Must-valge maailmapilt ning meie–nemad-skaala eksisteeris ka muudel elutandritel. Vastandati ausaid ärimehi ärikatele ja ärastajatele, valitsust rahvale, intelligenti ärimeestele ja riigiisadele, aateid kasumiahnusele. Probleemartiklites ei otsitud probleemide algallikaid ega lahendusvariante, vaid eelkõige süüdlasi. Analüüsi asemel valitses retoorikast pulbitsev hinnangulisus.

2001. aastal oli olukord teistsugune. Puudus selge ja järjekindel vaenlase mudeli loomine. Nõukogude korra kajastamisest oli juba juttu. Mis puutub venelastesse, siis ametlikust diskursusest ei paista kuskilt, et venelasi peeti vaenlaseks. Küll aga kujutati venelasi kui nähtust, kui eraldiseisvat kategooriat (näiteks ilmusid artiklid sellest, kuidas venelased oma jõule peavad või kuidas vene tüdruk eesti talus tööd teeb ja eesti keelt õpib). Ometi ei saa kuidagi väita, et eelarvamused ja varjatud põlgus vene rahvuse vastu jäädavalt maetud olid. Kui tuli arutlusele riigi ja kohaliku omavalitsuse esindusorganitesse kandideerivate kodanike keelenõuete kaotamine või Paldiskis tekkis tüli rahuvalvajate ja kohalike venelaste vahel, ilmus mitmeski artiklis varjatud negatiivset meelsust. Nii kirjeldati rahuvalvajate skandaali aegset Paldiskit:

²⁷ Vooglaid, Ü. Sõnaga demagoogia vastu. – Päevaleht, 1991, 30. jaan.

“Nii elavadki linnakeses koos tublid eestimeelsed inimesed, kellest paljude emakeel pole eesti keel, kuid kes oma lapsi eesti kooli panevad, ning kurikaelad. Eile helistas toimetusse üks murelik vene naine, kes rääkis, kuidas narko- ja viinauimas noorukid linna oma hirmu all hoiavad. Ta poleks pidanud helistama, ta võinuks levitada nagu paljud venekeelsed paldisklased üha õudsemaks muutuvaid kuulujutte rahukaitsjate hirmutegudest.”²⁸

Tundub, nagu jookseks rahvuslik jaotus Paldiskis skaalat mööda kurikael-eestimeelne, kusjuures eestimeelsus tähendas vaid seda, et peeti au sees seadusi.

Kuigi 2001. aastal puudus ühiskonnas selge vaenlase kuju, polnud kümne aasta tagused vaenlased veel täielikult rehabiliteeritud.

“Meie” positsioneerimine

1991. aastal võrreldi eestlasi sageli teiste, pahatihti samuti kannatanud rahvastega. Küll lahati iirlaste kannatuserada, küll tšetšeenide võitlust vene ikke vastu. Iraagi okupatsiooni Kuveidis kõrvaltati Nõukogude okupatsiooniga Balti riikides. Samuti rutati kiitma Gogolit, kes kirjutas oma teostes ukraina rahva võitlusest vene rõhujate vastu, ununes aga meile nõukogudeaegsetest kirjandusõpikutest tuttav tsariikike motiiv. Selgesti on tunnetatav oma poliitiliste eesmärkide õigustamine rahvusvaheliste paralleelide abil.

2001. aastal oli homogeensete poliitiliste eesmärkide kadumisega taandunud ka vajadus nende õigustamiseks piiri taha vaadata. Küll aga polnud sugugi kadunud ind piiri taha vaadata enese peegelduse otsimiseks. Täheldatav on kindel vajadus tunnustuse järele, kohati tundub meie-refleksioon iseenesest olulisem kui sellega kaasnev kasu. Eesmärk paistab olevat Eesti iga hinna eest maailmakaardile pressida. Jahtlaeva “Lennuk” reisi esmaülesandeks peeti meremaailmale näidata, et Eesti on olemas ja tema lipp teeb maakerale tiiru peale.²⁹ Sama sihti teenisid ka Eurovisiooni lauluvõistluse ja Lahti MMi võit. Vaid üks Eesti märgi funktsioone lahkav kirjutus tuletas valjuhäälselt meelde, et märgi loomise taga on ja saab olla vaid raha, sest tutvustades Eestit välismaailmale, tuuakse siia turismitulud.³⁰ Teiste mõttelend peatus enamasti tõdemusega, et Eesti tuleb maailma viia.

Teine enese positsioneerimise vorm on Eesti edukuse võrdlus teiste Balti riikide omaga või siideriikidega laiemalt. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste väärtushinnanguid lahkav artikkel vaagis, kas eestlaste väärtushinnangud võivad põhjustada majandusvalla senise esikoha peatset loovutamist naabritele. Autor märkis, et kindlustunne pjedestaali kõrgeimal astmel ei pruugi sugugi jääv olla, sest lõunanaabrite väärtushinnangud on enam homsele orienteeritud, kuid Eesti riigi kodanikud armastavad individualistlikult elada tänases päevas.³¹ Artikli soov õhutada eestlasigi mõtlema enam oma tulevikule vajutab nupule – kui me praegu

²⁸ Ammas, A. Tüli ei hõõgu lõputult. – Eesti Päevaleht, 2001, 3. aug.

²⁹ Pruuli, T. Paremat Eestit otsides. – Eesti Päevaleht, 2001, 17. märts.

³⁰ Luuk, E. Eesti märgiga on märgist mööda lastud. – Eesti Päevaleht, 2001, 6. veebr.

³¹ Pärnoja, Ü. Kes on esimene, kas Eesti, Läti või Leedu? – Eesti Päevaleht, 2001, 17. juuli.

seada ei tee, jõuavad naabrid meist ette. Oluline eesmärk ei tundu olevat mitte sotsiaalse kihistumise likvideerimine, vaid selle abil oma liidripositsiooni säilitamine lõpmatus edukuse võidujooksus Balti riikidega.

KOKKUVÕTE

Taasiseseisvumise esimese kümnendi jooksul toimus käsikäes ühiskondliku transformatsiooniga ka rahvusliku identiteedi teisenemine. 1991. aasta mina-pildi konstrueerimisel lähtuti paljuski poliitilistest eesmärkidest. Kollektiivse identiteedi loomine toimus ajaloo ja kultuuri tähtsustamise ning vaenlase mudeli loomise kaudu. Kannatusterohkele minevikule vastandati helge tulevik, liikumissuund oli läände. Meedia-diskursus oli paljuski keskendunud vastandumistele ja polariseerumisele, põhjuste otsimise asemel viibutati sageli vaid süüdlaste poole. Võrdlustes muu maailmaga otsiti paralleele oma poliitiliste eesmärkide õigustamiseks.

2001. aasta mina-pilt ei olnud enam poliitikaga otseses seoses, vaid keskendus individualistlikele väärtustele. Seetõttu oli kollektiivne identiteet ka märksa pluralistlikum. Ka ajaloole viidati sageli kui individualistlikule kogemusele, mitte enam kui osale kollektiivsest identiteedist. Tulevikku ei idealiseeritud. Kultuuri ühiskondlik kanderoll oli muutunud ühiskonda peegeldavaks ning sellele omistati rahvuslik tähtsus vaid siis, kui kultuurisaavutused viisid Eesti nime maailmakaardile või mõnel moel tõestasid Eesti tublidust. Olulise rahvusluse kandjana oli siiski säilinud keel. Kadunud oli selgepiiriline ja ühene vastandamine meienemad-skaalal, ometi oli nii mõneski artiklis olemas kategooria "nemad". Eesti võrdlemine teiste riikidega oli saanud vahendiks tõestamiseks oma edukust – väärtust, mida hinnati 2001. aastal ehk kõige enam.

1991. aastal oli kõige enam "meie" see, kes oli rohkesti kannatanud ja sügavalt pühendunud aadetele (sh ka äris). 2001. aastal oli "meie" püüdlus olla edukas kõikvõimalikes valdkondades, rikkus polnud patt, vaid pigem püüdlus.

1991. ja 2001. aasta päevalehtede analüüsi põhjal võib teha järgmised järeldused.

1. Poliitiline situatsioon determineerib paljuski ühiskonna meie-identiteedi. Stabiilsetel ajajärkudel ei ole defineeritav nii selge ja ühtne identiteet kui poliitilistel kriisihetkedel (sõda, iseseisvusvõitlus jm).

2. Poliitiliste eesmärkide homogeensuse korral joonistub välja selge ja ühene mineviku- ja tulevikunägemus (seejuures vastandatakse minevik tulevikule – kannatusrikas minevik ja helge tulevik).

3. Kriitilistel hetkedel on identiteedi aluseks paljuski kultuur, ühiskonna murdehetkedel muutuvad oluliseks kultuuriinimesed ja intelligents kui ühiskonna südametunnistus. Stabiilsetel aegadel on kultuur tagaplaanil ja identiteedi loomisel tähtsustatakse muid väärtusi (nt edukus, edasipüüdlikkus, tegusus).

4. Mida ühtsemad on "meie" eesmärgid, seda selgemini joonistuvad välja "nemad". Polariseerimine ja antagonism eksisteerivad 1991. aastal pea kõikidel tasanditel, põhjuste asemel otsitakse süüdlasi.

5. Rahvuslus püsib tugev kogu kümne aasta vältel. Rahvuse aluseks peetakse keelt ning venekeelse elanikkonna sõbralikkust ja lojaalsust hinnatakse keele-
oskuse alusel.

6. Siirdeühiskonna identiteeti loovad väärtused kannavad poliitilist sihti, stabiilses ühiskonnas toimivad identiteedi loomisel individuaalsed väärtused – edukus, võiduoreool, rikkus ja tarbimine.

COLLECTIVE SELF-IDENTITY IN 1991 AND 2001 AS REFLECTED IN MEDIA

Raili NUGIN

The article analyses the forms of creating collective self-identity in media in 1991 and 2001. The analysis is based on Estonian dailies, *Päevaleht* in 1991 and its descendant, *Eesti Päevaleht*, in 2001. The position of the two dailies somewhat differed in those years, since in 1991 the audience was rather homogeneous, while by 2001 segmentation of the audience had taken place and the daily reflected the value systems of the community only partly. Still, considering the target group of *Eesti Päevaleht* in 2001 one could conclude that the value systems it reflected coincided with those of the national elite and thus the daily is worth analysing.

One of the most universal forms of collective identity during the 20th century was national identity. In post-communist republics the rise of national feelings at the fall of the regime was especially high, nationalism carried in itself political goals.

National identity lay largely on history and culture. The past full of sufferings was confronted to the bright future, the road to the West. To strengthen the collective identity, a clear enemy conception was created. Media discourse was centred on confrontation and black-and-white schemes, instead of giving reasons to the problems the guilty were identified. To justify the nation's political goals, comparison with other suffered nations in the world was common.

The self-reflection of 2001 was not closely connected to politics any more, that is why also the collective identity was more pluralistic. History was referred to as personal experience rather than part of collective identity. The future was not idealized any more. The role of culture as bearer of the nation had disappeared and national importance was attached to it only when it could be used to introduce Estonia to the world. Other than that culture was a form of escapism or reflection of society. However, language had preserved its position as the bearer of national identity. The clear enemy conception and confrontation was gone, though the old enemies were not completely buried. The comparison with other states became important from the point of view of proving Estonian success-myth. Success was valued very highly in 2001.